

BİBLİYOGRAFYA :

Relation de ce qui s'est passé entre les armées du grand seigneur et du roy de Perse depuis la fin de l'année 1629 jusqu'à présent, ou est décrit la troisième siége de Babylone, Paris 1631; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 87-96; İskender Bey Münşi, *Zeyl-i Târih-i 'Âlem'ârâ-yı 'Ab-bâsî* (nşr. Süheylî Hânsârî), Tahran 1317 hş., tür.yer.; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 679-763; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, II, 401-425; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 52, 66, 84, 94, 101-142; Solakzâde, *Târih*, s. 742-750; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 661, 663-668; Naimâ, *Târih*, II, 293, 320, 343-344, 378-380, 401-403, 419-449; III, 2-105; Nazmizâde Murtaza Efendi, *Gülşen-i Hulefâ*, İstanbul 1143, s. 74; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 74-76; Atâ Bey, *Târih*, II, 57-59; *Sicill-i Osmânî*, II, 274; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 382-384; Semavi Eyice, "Hanköyü'nde Hüsrev Paşa Camii : Sultan IV. Murad'ın Sadrazamı Hüsrev Paşa'nın Bir Eseri", *TD*, sy. 23 (1969), s. 179-204, İv. XV; Halil İnalıcık, "Hüsrev Paşa", *İA*, V/1, s. 606-609; a.m.f. – R. C. Repp, "*Khosrev Paşa*", *EI²* (İng.), V, 32-35.

HALİL İNALCIK

HÜSREV PAŞA, Deli

(ö. 951/1544)

Osmanlı beylerbeyi ve veziri.

1495'ten önce doğduğu sanılmaktadır. Boşnak asıllı bir devşirme olup II. Selim dönemi vezirlerinden Lala Mustafa Paşa'nın büyük kardeşidir. Ailenin Sokullu ailesiyle akrabalığı olduğu tahmin edilmektedir. Lala Mustafa Paşa'nın biyografisini veren Âli Mustafa Efendi onun Sokullu ailesine mensup olduğundan bahsederse de Hüsrev Paşa'nın biyografisinde bu bilgilere yer vermez. Enderun'da yetişen Hüsrev kapıkulu süvari bölüklerine dahil oldu. Âli'nin verdiği bilgiye göre, işlediği bir suç yüzünden bu görevinden alınca bir süre müstakbel vezîriâzam Kara Ahmed Paşa ile birlikte hareket etti; "Rum ellerinde" haydutluk yaparak yahu di tüccarlarını ve haraç toplayan görevlileri soyup devletten alamadıkları ulûfelerinin karşılığını bu şekilde topladılar, ancak fazlasına dokunmadılar (*Kühü'l-ahbâr*, vr. 345^{a-b}). Daha sonra bazı vezirlerin aracılığı ile affedilip İstanbul'a gelen Hüsrev tekrar saraya girdi. Burada sırasıyla çarşnigirlik, kâpıcılar kethüdâlığı ve mirâhurluk görevlerinde bulundu.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine katılan Hüsrev Paşa 25 Ağustos 1514'te Karaman beylerbeyliğine getirildi. Bu sıfatla Diyarbekir üzerine gönderilen kuvvetlere katıldı; bu sırada Harput'u üç

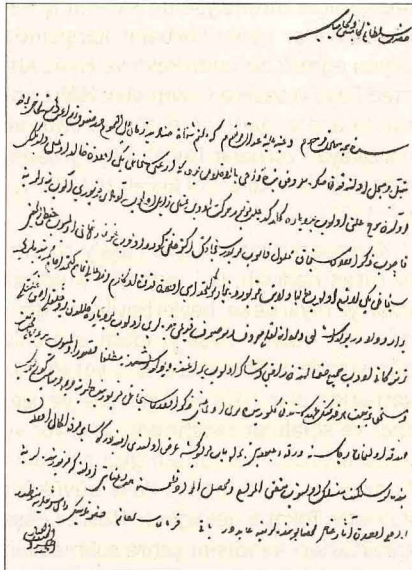
günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirdi (1516). Aynı yıl Mısır seferine iştirak etti. Mercidâbık Savaşı'nda ordunun sağ kanadında yer aldı. 1520'de Bozoklu Celâl diye anılan Kızılbaş Şah Veli (Lutfî, s. 284), ertesi yıl Canbirdi Gazâlî ayaklanmalarının bastırılmasında görev aldı. 1521 yılı başlarında Anadolu, ardından aynı yılın sonlarında Biyıklı Mehmed Paşa'nın ölümüyle boşalan Diyarbekir beylerbeyiliğine tayin edildi. Bu görevde uzun süre kalan Hüsrev Paşa İran sınırında güvenliği sağlamaya, daha önce Osmanlı idaresine girmiş olan Kürt aşiretlerinin merkezî hükümete bağlılıklarını güçlendirmeye ve âsileri cezalandırmaya çalıştı; 1526'da Anadolu'da çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynadı (Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 162^a vd.). Bu arada merkeze İran'la ilgili haberler ulaştırdı.

Diyarbekir beylerbeyiliği sırasında adı birçok suistimale karşın Hüsrev Paşa soruşturma için merkezden gönderilen görevliden tedirgin oldu ve onu hapsedirdi. Kendisine yöneltilen suçlamalardan bazıları, eritilmeye gönderilmesi gereken aşınmış akçeler hususunda hükümetin emirlerine uymama; Safevîler'le yapmakta olan ticarî muamelelere konulan kesin tahditlere rağmen sikke darbı için elverişli madeni bulmakta sıkıntı çeken İran'a bu aşınmış akçeleri verme, karşılığında ibrişim alma ve bunları kendi adam-

ları vasıtasıyla hiçbir vergi ödmeden Osmanlı topraklarına sokarak sattırma; vergi tahsilinde ve timar muamelelerinde suistimallerde bulunma; bazı yerli beylerden onların kanunsuz hareketlerine göz yumarak rüşvet alma; bazı hizmetkârlarını ve selefi Biyıklı Mehmed Paşa'nın emrinde birkaç yıl önce Güneydoğu Anadolu'nun fethine katılmış timarlıları gaddarca bertaraf ederek yerlerine kendi adamlarını geçirme; reâyâyâ zulmetme şeklinde sıralanabilir (Grammont, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 75-77). Bununla birlikte 1531'e kadar Diyarbekir beylerbeyiliğinde kalan Hüsrev Paşa'nın azlinde bu rapordan ziyade, Safevî Devleti'nin eski Azerbaycan valisi olup Osmanlı Devleti'ne iltica eden Ulama Paşa ile arasındaki açılışının ve bu yüzden gözden düşmesinin rol oynadığı anlaşılmaktadır. 1532 yılı başlarında İstanbul'a gelen Hüsrev Paşa padişah tarafından kabul edildi ve ona değerli hediyeler sundu, çok geçmeden de ikinci defa Anadolu beylerbeyiliğine getirildi. Aynı yıl 30.000 kişilik kuvvetiyle Kanûnî Sultan Süleyman'ın Alman seferine katıldı (Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 216^b), dönüşte padişahın iltifatlarına mazhar oldu. 1532'de Halep beylerbeyiliğine gönderildi (*Sicill-i Osmânî*, II, 272). 1534'te Şam beylerbeyiliğine tayin edildi ve bu görevde iken katıldığı İrakeyn Seferi'nde başarılı hizmetleri görüldü (Matraçkı Nasuh, s. 238, 260). 1535 Şubatında Hadım Süleyman Paşa'nın yerine vezâretle Mısır beylerbeyi oldu (Lutfî, s. 351).

1536 Aralığına kadar süren bu görevi esnasında Hüsrev Paşa Mısır hazinesini iyice doldurarak merkeze gönderilen irsâliye miktarını arttırdı. Hadım Süleyman Paşa'nın yıllık sekiz yük irsâliyesini Hüsrev Paşa on veya on iki yüke çıkardı. Ancak bu artışın halktan haksız yere toplanan vergilerle olabileceği endişesiyle başta padişah olmak üzere Osmanlı hükümetini kuşkulandırdı. Hüsrev Paşa kendisini savunmak için, bu fazlalığın Mısır'daki sulama tedbirlerinden dolayı üretimin artmasından ve selefi zamanında bir donanma inşa edilerek büyük masraflara girildiği halde kendi döneminde öyle bir masraf olmadığından kaynaklandığını söylediye de bunlar Kanûnî'yi pek tatmin etmedi. Gönderilen özel bir soruşturma heyeti suçluluğunu ispatlayamadıysa da gözden düştü ve görevinden alındı. Sert mizacı yüzünden katı bir idareci olmakla birlikte valiliği zamanında Mısır'da refah ve güvenliğin hüküm sürdüğü, hatta Ka-

Diyarbekir Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa'nın Ergani'ye bir sancak beyi tayin edilmesine dair arzı (TSMA, nr. E 7691)

HÜSREV PAŞA, Koca

(ö. 1855)

Osmanlı sadrazamı.

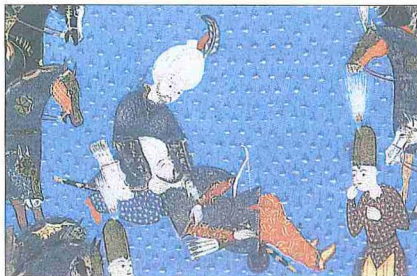
1756 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl adı Mehmed Hüsrev olup Abaza asıllıdır. Küçük yaşta İstanbul'a getirilerek Çavuşbaşı Said Efendi'nin köleleri arasına alındı ve daha sonra Enderun'a kabul edildi. III. Selim'in tahta çıkışının (1789) ardından önce başçuhadar, Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı deryâliğe tayini sırasında (1792) saraydan çıkarak onun mühürdarı ve bir süre sonra da kethüdâsı oldu. Küçük Hüseyin Paşa'nın yanında III. Selim devrinin ıslahat taraftarları arasında yer aldı. Bu sıfatı ona ileride II. Mahmud döneminde yeni orduyu kurmak üzere seraskerlik makamına getirilmesini de sağladı. Hüseyin Paşa'nın yanında iyi bir idareci olarak ön plana çıkmadı. Mısır'ı Fransızlar'ın elinden kurtarmak üzere harekete geçen donanma ile birlikte Mısır'a gitmesi (Mart 1801), hayatının dönüm noktasını teşkil etti. Kaptanıderyâ Küçük Hüseyin Paşa karaya çıkarıldığı 6000 kişilik kuvvetin başına onu getirdi. Hüsrev Ağa da bir miktar İngiliz askeriyeye birlikte Reşid'i ele geçirerek, Osmanlı-İngiliz kuvvetlerinin Mısır içlerine doğru ilerlemesini sağladı. Ayrıca ilerleyen orduya karşı saldırıya geçen General Belliard'ın kumandasındaki Fransız birliklerini esir aldı. Bu başarıları İstanbul'da takdir edilerek kendisine vezirlik rütbesiyle İzmit sancağı tevcih edildi. Çok geçmeden Mısır valiliğine getirildi (Eylül 1801).

Hüsrev Paşa, Fransız istilasından kurtarılan Mısır'ın karışık durumu ile uğraşmak zorundaydı. Tahakkümlerini sürdürmek isteyen kölemen beylerini itaat altına almak için son savaşlar sırasında Rumeli'den Mısır'a getirilen ve çoğu Arnavut olan başı bozuk askerlerine güvenilemeyeceğini de biliyordu. Bu yüzden bir taraftan Kölemenler'le mücadele ederken bir taraftan da Nizâm-ı Cedîd askerinin kurulmasına çalıştı. İngilizler'le birlikte Fransızlar'a karşı savaşırken Avrupa askerî teşkilâtı ve harp usulleri hakkında bilgi edinme fırsatı bulmuştu. Fakat başı bozuk askerinin maaşını kesmesi onların isyanına sebep oldu (Mayıs 1802). Hüsrev Paşa, Nizâm-ı Cedîd askerine güvenerek âsilerin isteklerini kabul etmeyip onları topa tuttuysa da ertesi gün âsiler üzerine gönderdiği kuvvetler bozguna uğradı. Kaleyi ele geçiren âsiler valinin konağını ateşe verdiler. Güçlkle canını kurtarı-

hireliler'in geceleri evlerinin ve dükkânlarının kapılarını açık bırakabildikleri belirtilmektedir (Âlî Mustafa, *Hâlâtü'l-Kâhire*, s. 159). Hadım Süleyman Paşa ikinci Mısır valiliği sırasında İstanbul'a gönderdiği raporlarda, Gucerât hâkimi Bahadır Han'ın bir kısmını emanet için, bir kısmını da askerî yardım talep etmek amacıyla Cidde'ye gönderdiği hazine ve hediyeleri konusunda onu suçlayıcı ifadelerle yer vermiştir.

1537 yılı başlarında üçüncü defa Anadolu beylerbeyi olan Hüsrev Paşa ertesi yılın haziran ayında Rumeli beylerbeyiliğine terfi etti (Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 297^b) ve aynı yıl içinde Kanûnî'nin Boğdan seferine katıldı, 1539'da Castelnovo'nun alınmasında rol oynadı ve Budin'in savunmasında bulundu. Bu başarıları üzerine Kanûnî tarafından dördüncü vezir rütbesiyle Kubbealtı'na alındı (1541). 1543'te Estergon ve İstolni Belgrad seferlerine iştirak etti, fetihlerinde önemli rolü oldu. O sırada Hadım Süleyman Paşa vezîriâzam, Rüstem Paşa da ikinci vezirdi. Bir rivayete göre ikinci vezirlik makamında Hüsrev Paşa, üçüncü vezirlikte ise Rüstem Paşa bulunuyordu (Peçuyulu İbrâhim, I, 29, 47). Öteden beri aralarının açık olduğu Süleyman Paşa'ya Rüstem Paşa'nın da entrikalarıyla bir divan toplantısında hançer çekecek kadar işi ileriyeye götürün Hüsrev Paşa 13 Ramazan 951 (28 Kasım 1544) tarihinde vezirlikten azledildi. Bu arada rakibi Süleyman Paşa da vezîriâzamlıktan alındı ve yerine Rüstem Paşa getirildi. Vezirlikten alınmasının verdiği üzüntü ve ümitsizlikle günlerce, bir rivayete göre on yedi gün (Lutfî, s. 434) yiyip içmekten kesilen Hüsrev Paşa bir süre sonra öldü. İstanbul Fatih Yenibahçe'deki muhteşem türbesinde medfundur.

Deli Hüsrev Paşa'yı, savaşta yaralanan Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya yardım ederken gösteren minyatür (Ârifî Fethullah Çelebi, *Şehnâme-i Âl-i Osmân*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 235^adan detay)

Mimar Sinan'ın eseri olan Hüsrev Paşa'nın türbesi, o zamana kadar sadrazamlık makamına yükselmemiş vezir türbeleri arasında en süslüsü ve gösterişlisidir. 952 (1545) tarihli kitâbesinde, "Mezâr-ı Hüsrev Paşa rahmetullâhi aleyh" yazısının sonra, "Hak kıyamette inâyet eylesin / Mustafâ ona şefâat eylesin // İşitenler dediler târîhini / Dâim Allâh ona rahmet eylesin" mısraları okunmaktadır (bk. HÜSREV PAŞA TÜRBESİ). Kaynaklarda korkusuz, pervasız oluşu yüzünden "Deli", "Divane" diye anılan Hüsrev Paşa'nın türbesi civarında mektebi, çarşısı ve çeşmesi de vardır (Evlîya Çelebi, I, 319). Ayrıca Mısır beylerbeyiliği zamanında Kahire'de geçit, sarnıç, çeşme ve mektep gibi tesisler, Diyarbekir beylerbeyiliği sırasında burada bir cami, medrese ve hanları yaptırdığı bilinmektedir. Hüsrev Paşa'nın Halep'teki Hüseyin Camii ve Külliyesi de Mimar Sinan'ın eseridir. Oğlu Kurt Bey, şehzadeliğinde II. Selim'in nedimi olmuş ve bazı yerlerde sancak beyliği yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, nr. E. 5221/4; Haydar Çelebi, *Rûznâme* (Feridun Bey, *Münşeât* içinde), I, 462, 472, 479, 498, 507, 543-544, 577, 579, 581, 583, 584; Matrakî Nasuh, *Sefer-i Irâkeyn*, s. 238, 260; Ârifî Fethullah, *Süleymannâme* (nşr. Esin Atıl), New York 1986, s. 139, 183; Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 162^a, 163^a, 216^b, 297^b, 304^b, 307^b, 310^b, 332^b, 366^a, 368^b, 369^a; a.mlf., *Selîmnâme* (nşr. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 382, 401, 414, 441; Sâî, *Tezkiretü'l-bünyân*, s. 36, 44; Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, tür.yer.; a.mlf., *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâtü'z-zâhire: Mustafâ 'Âlî's Description of Cairo of 1599* (nşr. ve trc. A. Tietze), Wien 1975, s. 71, 159; Peçuyulu İbrâhim, *Târih*, I, 29, 47, 206, 219, 258; II, 20; Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 319, 356-357; *Hadikâtü'l-üzerâ*, s. 28; Hammer (Atâ Bey), IV, 193-194; V, 14, 70, 259; Lutfî, *Târih* (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1341, s. 284, 331, 351, 358, 369, 433-434; *Sicill-i Osmânî*, II, 272; Danişmend, *Kronoloji*, II, 23, 27, 44, 65, 123, 165, 219, 222, 247-248, 310, 335; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 72, 503; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 274, 338, 549, 550; J. - L. Bacqué-Grammont, "Divane Hüsrev Paşa'nın Su-î İstimâllerine Dair Bir Rapor", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: 1071-1920* (ed. Osman Okyar - Halil İnalcık), Ankara 1980, s. 75 vd.; a.mlf., "Notes et documents sur Divâne Hüsrev Paşa", *RO*, XLI/1 (1979), s. 21-55; a.mlf., "Khosrew Paşa", *EF*² (Fr.), V, 36; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul 1985, s. 271; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid 1789-1807*, Ankara 1988, s. 108-109; Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı", *TTK Belleten*, IV/13 (1940), s. 59, 60, 61, 62, 63, 77, 80-82; Ara Aitun, "Deliller Hanı", *DİA*, IX, 140-141.

ABDÜLKADİR ÖZCAN